

PÉCSI GYÖRGYI

Honvág egy hazáért

Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

Beszélgetőkönyvében Bodor Ádám futólag megjegyzi, hogy a francia–német határon járva jóleső érzéssel tapasztalta, hogy semmiféle ellenségességet nem érzelt a két nemzet között, holott évszázadokon át háborúkkal ugyancsak meg volt terhelve a két nép viszonya. Úgy látszik, ennyit tesz a gazdasági jólét, teszi hozzá finom iróniával. Bodor persze tudja, hogy a gazdag Nyugat-Európa nemzetei közt is lappangnak feszültségek, gondoljunk akár a flamand–vallón, akár az ír–angol vagy legutóbb a katalán–spanyol viszonyra, melyek időnként ott is radikalizálódnak, de kétségtelen, hogy összességében európaibb módon kezelik a határkérdést is, meg a kisebbségi kérdést is – s nem csak a gazdasági jólét miatt.

A trianoni békekötés, a magyar nemzet szétdarabolása után majd száz évvel viszont azt tapasztaljuk, hogy tapodtat nem közeledtek a kisebbségben élő magyarság és az utódállamok államalkotó nemzetei, ellenkezőleg, mintha egyre idegenebbé válnának egymás számára.

Láng Gusztáv a nemzettudatok és a nemzetállamok kialakulásának elcsúszásában összegzi az erdélyi feszültség okát: „...a román nemzettudatnak a magyarral párhuzamos kibontakozása az utóbbival egyenértékű, azzal ellentétes elkülönítő erőként hatott. Az erdélyi román–magyar viszony története ettől kezdve két nemzeti érdek konfliktusának története; bármelyik érvényesült a kettő közül a történelem folyamán, szükségképpen a másik rovására. Ráadásul a két nemzetállam egymástól eltérő kialakulási, fejlődési üteme más–más történelmi időpontban és viszonyrendszerben tette lehetővé és időszerűvé a két népcsoport számára a politikai egység összehangolását az etnikáival – Magyarország feudalizmus kori központosítását a török hódoltság, illetve az utána következő Habsburg-adminisztráció késleltette 1848-ig; a románság számára az anyaországhoz csatlakozás 1919-ben vált lehetővé, ami ugyancsak törvényszerűen alakított ki kölcsönös félelmet az »ellenvonástól«, attól, hogy az erdélyiség jóhiszemű vállalása bármelyikük részéről a másik népcsoport egyesülését egyengeti az »anyanemzettel«. A két szomszédos nemzeti állam ellentétes vonzása ilyenformán politikai ellenfélle tette a két népcsoportot, minden egymás szemére vehető, szubjektív ellenséges érzület, nacionalista manipuláció nélkül is.”¹ Ha eltérő erőarányban is, de hasonló folyamat zajlott és zajlik a többi szomszédos, nemzetté váló nép és az ott élő magyar kisebbség között (Szlovákia, Szerbia, Ukrajna), a rendszerváltozások után pedig, változó intenzitással, eszkalálódott az említett feszültség.

Trianon óta e történelmileg kialakult ellenvonzás rendezési kísérlete lett az utódállamokba került magyarság első számú politikai feladata (hektikusan a magyarországinak is). A magyarság identitásának megtartásában, a megmaradás kérdésének fönntartásában a kisebbségi magyar irodalom a kezdetektől meghatározó szerepet vállalt.

•

Az elfogadott szlogen szerint a rendszerváltozások eredményeként az irodalom, a kisebbségi irodalom is megszabadulhatott korábbi „vízügyes” szerepétől, a közösségi dilemmák megoldása a politikusok, szakértők feladata lett. A kijelentés persze csak nagy általánosságban érvényes, mert ha a cenzúra miatt az igazság rejtett kimondására továbbra már nem is volt szükség, sőt, végtelen számú igazságok árasztthatják el a médiumokat, az irodalom, a költészet – nem feladata, hanem természetétől – továbbra is megfogalmazza (magán)közérzetét és kulturális, nemzeti identitását. Mert az alapkérdés évszázada változatlan: hazájának tekinti-e a kisebbségi magyar azt a nemzet-

MMA-székfoglaló előadás, elhangzott 2018. április 26-án a Pesti Vigadóban.

államot, amelyben él, és hazájának tekinti-e az ún. anyaországot, Magyarországot, amelyben nem él? Hol van a hazája, van-e egyáltalán, vagy csupán szülőföldje a valóságos bizonyossága? Képes-e oldódni a feszültség a kisebbségi és a többségi (államalkotó) nemzet között, s végül: összesimul-e a más, ellentétes vonzású környezetben élő kisebbségi magyar a szinte homogén nemzeti magyarországgal?

Negyedszázad múltán föltehetjük a kérdést: A rendszerváltozások után indult, illetve szocializálódott írónemzedékek műveinek olvasási tapasztalata az említett szakadékok áthidalását, avagy mélyülését jelzik-e? A teljes Kárpát-medencei körkép helyett két igen eltérő környezetű és hagyományú kisebbségi irodalom útkeresésének leírására teszünk vázlatos kísérletet: a legerősebb régiótudattal, intézményi, sőt államisági hagyománnyal rendelkező erdélyire és a legnagyobb traumát elszenvedett vajdaságra.

•

„Annak, aki az utóbbi 30, 40, 50 esztendőben a volt Jugoszláviában szocializálódott, egyéb alapélménye aligha lehetett, mint a szétcsúszás, a fölbomlás, a széthullás, a dezintegrálódás.”² Az 1990-es alkotmány megszünteti Koszovó és Vajdaság autonómiáját, Milošević elnök meghirdeti a magyarság fölszámolását. Négy kegyetlen, évtizedes beháborúban szétesik Jugoszlávia. Az egykor jólétinek, demokratikusnak ismert ország leszegényedik, példátlan méretű menekülési és kivándorlási hullám indul el. A félmillió ex-jugoszláviai magyarság három országba szakad, a legnagyobb közösség, a Szerbiához került vajdasági lélekszáma kétszáz ezer alá zuhan.

Ki vagy te, vajdasági magyar? címmel, Losonc Márk szerkesztésében 2017-ben a Forum Kiadónál megjelent, fiatal kutatók identitásvizsgáló tanulmánykötete keserű számvetés a kettős illúzióvesztésről, az identitást és az egzisztenciát ért sokkról. „[...] az úgynevezett »jólét« idejében, a '70-es, '80-as évekre ez az identitás önmagát az összmagyar, vagy fogalmazzunk kicsit szűkebben, az anyaországi (az úgynevezett »igazi«, »originális«) magyar identitással szemben határozta meg... Az egész szocialista Jugoszláviában illet »lenézni« a kelet-európai (szovjet megszállás alatt álló) országokat, nemzeteket. A '90-es években viszont az egyre erősödő, vérszomjas szerb nacionalizmus felébresztette a vajdasági magyarokat téli álmukból. Megmutatták nekik, hogy a szerb nacionalisták, a hadosztályokon sorozók, az utcai, a rendőrség által nagyon is jól ismert verőlegények rájuk nem mint *vajdasági magyarokra*, hanem csak mint *magyarokra* tekintenek. A talajt, amit a SFRJ [Jugoszláv Szocialista Köztársaság] jelentett, hirtelen kihúzták a magyarok lába alól. Kénytelenek voltak az addig megvetett anyaország felé orientálódni, hiszen az új Szerbiát [...] értelemszerűen nem tekintették, nem tekinthették többé hazájuknak.”³

Elbizonytalanodott és fragmentálódott az identitástudat. Egy felmérés szerint a magyar fiatalok fele Szerbiához, a vajdasági magyarok fele pedig Magyarországhoz tartozónak *nem* érzi magát. „Mintha az lenne »a« generációs élmény, hogy az ország perifériájára sodródtunk, fokozatosan elidegenedtünk mind a déleletről, mind a nem magyaroktól, és így egyre vonzóbb, egyre evidensebb választássá vált az *innen el*. Még szerbül se nagyon tudunk északon.”⁴ Az észak-bácskai magyar többségű településeken erőteljes a gettósodás, a Magyarország felé kényszerű orientálódással pedig újabb törés keletkezett.

Az elhúzó háborúk idején a kilencvenes években induló fiatal írók zömmel Szegeden, Budapesten végezték az iskoláikat, a szülőföld széthullása mellett azzal szembesültek, hogy az ő magyarságuk *más*, hirtelen azt élték meg, hogy Magyarország sem hazájuk.

Először a nyelvi elkülönbözést, majd egy teljesebb idegenséget érzelték, mint Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényének (2015) Újvidék, Split, Budapest és Berlin közt a háború rettenetes emlékei elől üzötten menekülő főhőse. Kezdetben a „pesties mekegés” zavarja a főhőst, majd pedig hogy Budapesten mindössze átutazó idegen, vendég, csak a perifériához és az ex-jugókhoz sodródhat, a magyar magyarral reménytelen a kommunikációja: „»nehezen begyógyuló sebekről« és a »különböző rejtett góckokról« beszélt, de közben egyre kellemetlenebbül érezte magát, végül az egyik mondat kellős közepén elhallgatott, mert belátta, hogy nem tudja elmondani ezeket a dolgokat a magyaroknak, nem tudja, és nem is akarja.”⁵

Az identitás elbizonytalanodásának, az énkeresésnek erőteljes költői foglalata Terék Anna *Duna utca* (2011) kötete. Dubrovnik, Szarajevó, Párizs a sodródás színhelye, mindenütt idegen, de csak

Budapesten érzi a kitaszítottságot: „nekem évek kellettek, hogy rájöjsek / itt még csak vendég sem vagyok, / hanem csak társadalmi probléma / vagy egy nemzeti zűrzavar tartozéka”; „Nekem már nincs szép / középzárt e betűm, / kezd eltűnni az akcentusom, / csak pár beékelt / szerb szó és káromkodás / jelzi, hogy nem vagyok / »teljesen magyar«, / rajtam már nem látszik, / hogy »szakadt jugó« vagyok”; „nekem nincs saját hivatalos nyelvem, / és csak kevert kultúráim van. / itthon már idegen vagyok, / odaát mindig szerb maradok.”⁶

Szokmány György *Apu nem megy sehová* (2007) című elbeszéléskötete szinte leltárszerűen veszi számba a fiatal nemzedék tapasztalatát: a visszás kapcsolatot a szegedi rokonokkal, a budapesti egyetemi évek alatt a főváros basáskodó hivatalnokainak packázásait s végül a szétrohasztott, nyomorba döntött országban a józan ésszel megindokolhatatlan maradásként. Szerb hadseregbe sorozott magyar katonája valahol délen, Koszovóban talán, politikai hazájában olyasfajta idegenséget, szorongást és félelmet érez, amit csak ellenséges országban érezhet.

„Vége a vajdasági mítosznak”, a népek békés egymás mellett élésének, a törékeny, hamis békét a diktatúra tartotta fenn, a jólét ára pedig a hallgatás volt, például a '44–45-ös népiirtásról, írja szenvedélyesen a jelzett tanulmánykötetben az a Szerbhorvát György, akit évtizeddel korábban Hornyik Miklós indulatosan még a multikulturalizmus rendületlen hívének nevezett.⁷

„Vannak emlékeim, amikor pártvezérek akartak bevagonírozni egy szelet zsíros kenyérral Jugoszláviában. [...] Van papírom, pecséttel, aláírással, hogy X időre ki vagyok tiltva Magyarország területéről. [...] Az elmúlt négy évtizedben az egyetlen, amit mindig a magaménak tudhattam, a cipőm. Szinte beleszülettem ebbe a cipőbe. Benne van otthonom, hazám, szülőföldem, minden” – írja Tóbiás Krisztián, és idézi Domonkos István 1971-es, talán sohasem aktuálisabb, klasszikus idegenség-, hontalanság-versét, a *Kormányeltörésben-t*: „Lenni túl sötét. Csinálni külföldről portable haza.”⁸

A *Ki vagy te, vajdasági magyar?* summázata szerint a vajdasági magyarság előtt két lehetőség van. Vagy etnikailag elszakadva a többségi nemzettől, integritását őrizve begubózik önmagába, vagy megpróbálja a „jugoszlávságból még átmenthető polgári dimenziókat” átmenteni (Losonc Alpár). Orcsik Roland *Fantomkommandó* (2016) című regénye ugyan – kivételes műként – kellően multikulturális beágyazottságú, de ő sem polgári dimenziók átmentéséről, inkább ösztönös emberi magatartásról beszél. Kamasz hősében a szülők emlékezete révén él valamiféle nosztalgia az egykori békéről, de a fiúnak nincs közvetlen tapasztalata arról, valójában nem tudja, mire is kellene emlékeznie, mit kellene átmenteni. Danyi Zoltán regényének hőse tehetetlenül fuldoklik a jelenben, az a kevés, ami a múltból tudatába beszivárog, még vigasztalanabb. „[...] az ember egy kurva lépést se tehet itt anélkül, hogy bele ne botlana az elcseszett múltba, habár mindenki belelőtt már mindenkit a Dunába, és mindenki többször is megkúrta mindenki anyját, mondta, úgyhogy jó volna, ha legközelebb, amikor besorozzák, azt is megkérdeznék tőle, hogy akar-e horvát nőket kefélni [frontszolgálatként tömegesen megerőszkolni – P. Gy.], vagy még jobb lenne, ha azzal kezdenék, akar-e kefélni egyáltalán.”⁹

A '89–90-es rendszerváltozással szakadás keletkezett a közös történelmi tudatban a változás előtti és utáni generációk között, állapítja meg Thomka Beáta. „A *posztjugoszláv* tudatban és az intellektuális diaszpórában megőrzött értékteremtő tartalmak, valamint a törések, traumák, amelyek beékelődtek és megroppantották, legalább olyan határozott vízvonalat jelentenek és fognak jelenteni a térségben élő régi és újabb nemzedékek között, mint amilyen például az Osztrák–Magyar Monarchiában születettek és az első világháború utáni generációk között fennállt. Ahogyan a német társadalom mostanában felnövekvő új nemzedékének nem lesz DDR-, vagy az oroszországiaknak Szovjetunió-élménye, úgy nem lehet majd a fiatal szerb, horvát, szlovén generációknak sem közös történelmi tapasztalaton alapuló azonosságtudata”¹⁰ – és hozzátehetjük, a vajdasági magyaroknak sem.

A vajdasági magyarságnak a többi délszláv néppel való közös – feszültségekkel jóval Trianon előttről megterhelt és részlegesen eljugoszlávósított – történelmi tapasztalata az ország szétesésével bevégeződött, az etnonacionalista átrendeződésben pedig elszakadt saját kisebbségi múltjától is, múltlelkezetete deficitese (Paul Ricoeur).

Az egykori jólétre, a fényes Dalmáciára, az Adriára, a derűs Belgrádra csak az a ma is alkotó generáció, az első Symposium-nemzedék emlékezik, amely a hatvanas–nyolcvanas években saját kisebbsége iránt közönyösen, nemzetek fölötti világkultúrában vélte önmagát megtalálni. S akik önmagukat a háború alatt-után tulajdonképpen visszatértek ha nem is a Szenteleky-féle *colour*

locale-hoz, de a régió polgári értékeinek átmentéséhez. Végel László a 20. századi, sok- és kevert nemzetiségű Újvidék történetében (*Naoplanta*, 2013), illetve kisebbségi családrégényben (*Balkáni szépség*, 2015) célozza meg a múltra való emlékezetet. Tolnai Ottó pedig jószerével egyébről sem ír, csak Palicsról meg szülővárosáról, s az ottani emberi mikrosorsokat, tárgyakat tükrözteti a derűs és szépséges Adriával és a világkultúrával.

A nyolcvanas évek elején induló avantgárd írók még megélik a jugó mítosz végét, de az egyúttal már a szétcsúszás, a szétbomlás kezdete is. A szövegirodalmat fölvaltja a múltra való emlékezés, a polgári hagyományok átmentésének igénye. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* (2010) című sajátos történelmi esszeregénye Újvidék-Pétevárad teljes történetét, a Veszprémben átköltözött Fenyvesi Ottó pedig *Halott vajdaságokat olvasva* (2014) a 20. századi vajdasági irodalom emberi kiválóságainak portréit költi újra.

A nyolcvanas évek végén indulók élménye viszont már egyértelműen a szorongás, a dezintegráció és a nyomasztó előérzet. Majoros Sándor (*A visszhangkíséret*, 1989), Kontra Ferenc (*Drávaszögi keresztek*, 1987) korai, „békebeli” köteteit a háború és az idegenségélmény tematizálása követi (*Gyilkosság a joghurt miatt*, 1998; *Meghalni Vukovárnál*, 2003).

A legfiatalabb írónemzedék tapasztalata viszont kizárólag a háború, a szétesés, a hazavesztés. T. Kiss Tamás *Tükörtestvér* (2012) című regénye a mindkét hazában érzett hontalanságban, Terék Anna a *Halott nők* (2017) kötet hosszúverseiben – túllépve az identitás keresésén – szenvedő asszonyi sorsokban tematizálja a háborút. Mindazonáltal e nemzedéknél is megkezdődött az emlékezet-deficit fölszámolása. Szabó Palócz Attila monstre regényeibe, szövegfolyamaiba – mint Noé bárkájába (Kányádi Sándor) – minden emléket begyűjt. Tóbiás Krisztián sokat idézett *vajsani* című profán evangéliuma a nagypapa emlékezetének újraköltésével azonban a saját hagyományban identitástörést is regisztrál: „az albán határról szöktünk haza [...] a partizánok fogtak meg bennünket először [...] alig tudtunk elszökni / aztán meg a magyar katonák / rácok vagytok / rácok / azt mondták / pisztolyokkal meg puskákkal / meg hogy tudunk e magyarul imádkozni / talpramagyar / mondtam hogy tudok de / rácok vagytok / azt mondták [...] talpramagyar paraszt vagyok”.¹¹

•

Erdélyben másféle csalódás követte a rendszerváltozást. Az 1989-es forradalom napjaiban egy rövid időre fölcilllant a remény, hogy végre az erdélyi magyarság is hazájának tekintheti Romániát. 1990 márciusában azonban a marosvásárhelyi könyves tüntetés magyarellenes pogromba csapott át, s még azon év őszén a parlament december 1-jét, a magyarok számára tragikus gyulafehérvári egyesítő román népgyűlés napját tette meg nemzeti ünnepnek. Markó Béla – 2017-es, *Erdélyi pikareszk* kötetének esszéiben – visszatérően felpanaszolja, hogy ha december 21-ét, a romániai forradalom napját választják, hazává tehetnék volna a magyarok számára is Romániát, de a román politika nyílt-burkolt magyarellenessége az „ellentétes vonzás” megerősítése mellett döntött.

A romániai magyarság magyar identitása Trianon óta pillanatra sem bizonytalanodott el, ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta erdélyiségét. „El nem tudtuk volna képzelni, hogy mások is lehetnénk, mint magyarok” – jegyzi meg Markó.

A rendszerváltozás után az Erdélyben induló fiatal íróknál is radikális a fordulat, ennek legnagyobb hatású megvalósítója a nagy lánggal és még nagyobb füsttel induló, magukat Transzközép nemzedéknek nevező, az Előretolt Helyőrség lap(melléklet) körüli csoportosulás. Hangzatos szövegekben fogalmazták meg programjukat: totális szabadságot akarnak, elégük van a kisebbségi szerepből, és elégük a Magyarország utáni sóvárgásból. Nemzedéki zászlajukra Faludy Györgyöt és Rejtő Jenőt tűzik, az irodalmi elitizmussal szemben a popularitást hangoztatják. Teljes jogú magyar íróként definiálják magukat, s imponálóan széles, egyetemes magyar költészeti hagyományt mozgósítva – leggyakrabban József Attilával, Adyval, Dsidával, Nagy Lászlóval polemizálva – ironikus, profán, blaszfémikus tagadással utasítják el a költő és a költészet felstilizált szerepét, az értéktanúsítást, az áldozathozatal magasztosságát. „Három konyak, s két üveg / vörösbor után / verset írunk. / Ő fogta / ceruzám” (Fekete Vince); „Harminckét éves lettem én, / sokat éltem mesék tején, / de már / e kár // csak abban áll, hogy védhető, / statisztikákat éltető / kis ok / vagyok” (László Noémi); „Nem keresni mindig új s újabb lovat: / megülni azt, amelyik alattunk rohad” (Ámos Lóránd); „Pusztaszerből pusztaszar maradt” (Orbán János Dénes).¹²

A transzközép szentségtörést követett el, éppúgy le merete rombolni a tragikus kisebbségi magyar sors szenvedő glóriáját, illetve a vulgáris nyelv beemelésével az anyanyelvfeltő pátoszt, ahogy a nemzethez való tartozás szentségét. „Lehet bennem egy nemzeti / lobogós rész. Hisztizni is / szoktam ennek ürügyén. Van úgy, / hogy jó sokáig eltart” – írja szelídebben Lövétei, könyörtelenebbül OJD: „Ne haragudj; bezárt a bordély, / s az utcalányok nagyon lilák, / Erdély egy óriás vörös folt / – hát hozzád jöttem. Én, a virág!”¹³

A transzparens gesztusok magabiztos, fölényes jelenlétet sugallnak, a színpadias provokációk mögött azonban több a keserűség, a kiábrándultság, a panasz. Nincs Erdély-mítosz, közös sors, cselekvési tér: „Mi számított, örökre elveszett” (Bálint Tamás); „Van-e még, ami elevenbe vág? / Cél-talan, cukros összevisszaság. [...] Közben az ember kábán ácsorog, / mint fásult rab a börtönudvaron” (László Noémi); „Ahol virágok illatoztak, ma sár van, dög és hullaszag” (Noszlopi Botond); „Folytatni minek ha értelme nincsen / Magamat fel mire feszítsem” (Muszka Sándor).¹⁴

A rendszerváltozás után születő új erdélyi irodalomról óvatos aggodalommal jegyezte meg annak idején Markó Béla, hogy félt, előbb hagyja el erdélyi jelzőjét, semmint lehetőségét kipróbálná. A transzközép indulásakor valóban nem lehetett látni, merre fog elmozdulni a lázadó hév, netán mindenesetül elhagyja regionalizmusát, hagyományait és kötődéseit – azonban provokatív és gyötrelmes harca, veszekedése mélyén mindig is a szülőföld(haza)-szerelem állt. Jellemzően lehet pontos Lakatos Mihály leírása: „A hazával mi már csak úgy állunk, / mint Istennel áll a hívó ember. / Bár kimarjult hitén száz meg száz lyuk, / hisz azért, mert nem hinni nem mer.”¹⁵

A nemzedék ki akart törni a kisebbségi szerepkörből, de nem akart másodlagos szereplőként *besorolni* a magyarországi, budapesti megosztottságba sem. Zsigmond Andrea Székely Csaba *Bánya*-trilógiájának budapesti diadalmenete kapcsán indulatosan foglalja össze: „Naná, hogy magyarországi színész díszeleg a borítón! [...] Elnyomnak megint! (?) Kisebbség vagyunk mi, magyarországi testvéreinkhez képest is azok; és sosem fogunk felnőni, mert nem is nővünk egyáltalán, hanem fogyunk. Utálatos szó! Kisebbségi... Bele van pakolva, hogy valamivel szemben állsz, ami nálad nagyobb – volt, van és lesz. S még ne legyen kisebbségi komplexusod. Félre kell tolni ezt a nagy testvért, hogy ne az ő árnyékában álljunk... [Lábjegyzetben: Szoktunk erről vitatkozni, hogy az elmara-dott Erdély hova tudna felzárkózni, Magyarországhoz, Romániához, mármint művésziileg. Az egyik rokonszenves opció, amit hallottam (Bíró Réka nevezetűtől): sehová. Az csak rontana a helyzeten. Legyen Erdély erdélyi, merítkezzen önmagából, magában találja meg az erőt. A felhajtót is. Mert kell lennie benne.]”¹⁶

A „nagy testvérek árnyéka” helyett, különösen az Előretolt Helyőrség alapító atyáinak – Fekete Vince, Lövétei László László, Orbán János Dénes, Sántha Attila, György Attila, Molnár Vilmos – műveiben az utóbbi években egyre karakteresebben formálódik egy új Erdély-, Székelyföld-, szülőföld-, haza-vízió. Amely nem panaszkodik, hanem az önérték és a felstilizált önérték tudatával követel helyet magának. Orbán János Dénes, Muszka Sándor pazar nyelvi erudícióval a székely nyelvet teszik divattá, a transzközép másik fenegyereke, Sántha Attila székely őstörténetet, meg „bühü nagy” székely szótárt ír, Fekete Vince versei és tárcaesszéi a székelyföldi otthonosságról vallanak, Molnár Vilmos mintha a Tamási Áron-i anekdotizmust, Lövétei László László eklogái pedig – a táj-transzszilván – Áprily *Tetőn* versének idegenségérzetét folytatnák.

A vajdasággal szemben az erdélyi irodalmat nem a múltdeficit, hanem a – mindig is inkább – túltengő emlékezet (Ricoeur) jellemzi. A székely mítosz említett újraköltése mellett a '89 után induló prózaírók is – a megszaporodott oral historyk, memoárok mellé – felcsatlakoznak a múlt emlékezetének az ébren tartásához. Tompa Andrea (*A hóhér háza*, 2010; *Fejtől s lábtól*, 2013; *Omerta*, 2017) és Vida Gábor (*Egy dadogás története*, 2017) regényeiben Kolozsvár, illetve a székelység, a tömbben és szórványban élő erdélyi magyarság múltját dolgozza fel.

A Thomka Beáta említette törés a közös történelmi tudatban más ponton következett be. Markó Béla szerint a rendszerváltozás utáni Erdélyben van tiszta magyar identitás és székely identitás, de ami a legjobban hiányzik, az a transzszilvánnak valamilyen lenyomata. Egyik kései könyvében hasonló dilemmák gyötrik Kántor Lajost (*Konglomerát*, 2012): lehetett-e, lehet-, képes-e együtt élni a kisebbségi magyarság a többségi államnemzettel?

A vajdasági Losonc Alpár azt írja, nem Jugoszlávia találta ki a multikulturalizmust, az Osztrák–Magyar Monarchiát, különösen a peremet eleve a soknemzetűség jellemezte, s valamiképpen ennek tovább élő örökségét kellene folytatni, illetve a jugoszlávság valóságosan létezett értékeit

átmenteni. Kántor szerint az „ellentétes vonzás” már a 19. században politikai ellenséggé tette a két erdélyi népet (1848-as szabadságharc román betörései), Trianon után pedig Magyarország és az utódállamokba került magyarság külön úton fejlődött. Az előbbi a többé-kevésbé homogén nemzet-államiság felé, az utóbbiak viszont erősen beletagozódni kényszerültek a kisebbségi szerepbe.

Kós Károly még őszintén hitte, hogy három nép (magyar, román, szász) viszonylagos egyensúlya teremtette meg az önálló entitású Erdélyt, a politikai transzszilvanizmus azonban már a harmincas évekre fölszámolódott (Pomogáts Béla).

Kántor Lajos Szabédy László, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos életművét faggatva, de roppant tág szellemi horizontban vonja le a következtetést: feloldhatatlan dilemma, hogy történelmileg illúzióknak bizonyult a romániai magyar kisebbség és a többségi románság közös országban való hazateremtése. A Láng Gusztáv említette ellentétes vonzáson túl a két nép kölcsönös idegenségérzetét is megemlíti Kántor. A magyarokat nem kedvelő Lucian Blagát idézi, aki a románok és szászok együttéléséről, de a magyarokra is utalva írja: „Egyazon tájon oly lelkületek élhetnek együtt, melyek merőben elütő mátrix-terephez tapadnak öntudatlanul. [...] Kétféle ember él egyazon tájon, de más térben. Egymáshoz kimondhatatlanul közel, de mátrix-terük révén mégis oly messze, hogy nyolc évszázados szomszédság sem volt elegendő eltörölni és szétfoszlatni azt a másik távolságot, a tudattalanjukban lévő. Az e tájon együtt élő népek – úgymond – közös »transzszilvanizmusának« haszontalan és meddő utópiáját hajszolók ezt nemigen akarják figyelembe venni.”¹⁷ Markó Béla Csokonai *Marosvásárhelyi gondolatok* című versében észleli döbbenet, hogy Csokonai kétszáz évvel korábban ugyancsak az idegenségre fölfigyelve mintegy „Huntington civilizációs törésvonalakról szóló elméletét vetíti előre”.¹⁸

A csak magyar Erdély hamis mítosz, vallotta Csiki László, s aki nem érti Romániát, nem értheti meg az erdélyi magyart sem. Legjobb regénye, a *Titkos fegyverek* (1988) zömmel Bukarestben, vegyes és kevert etnikumú, törmelék nemzetűtűdátú közegben játszódik, etnikai konfliktusok nélkül, de az állandósult idegenségérzet miatt a székely anya visszamenekül szülőföldjére. Szávai Géza *Makáma szútra* (2016) monstre regényében arra tesz kísérletet, hogy szinte enciklopédikusan számba vegye az egész 20. századi magyar–román nemzeti göböt, a Monarchia végétől, Budapest 1919-es román megszállásától a legkülönbébb népmozgásokon, etnikumkeveredéseken át a jelenig, hogy végül megállapítsa: az etnikai (és civilizációs) törésvonalat csak a szexusban és közvetlenül a halál előtt képes meghaladni az ember.

A hatvanas–hetvenes években mindkét író hosszabb ideig élt Bukarestben, ahol az idő tájt magyar könyvkiadók, újságok jelentek meg, és jelentős volt a magyar kolónia lélekszáma is. „Bukarestben azzal indítottam útnak a gyerekeimet: más országban vagytok, de ismeritek a nyelvet. (Ezt mondtam nekik később is, amikor átköltöztünk Budapestre.) [...] Öt és fél évig bírtuk. Kiismertük a »magyar kolóniát«, és megtanultuk az utca nyelvét.”¹⁹ Csikinek éppúgy nem sikerült „intézményesített” román íróársasághoz tartoznia, ahogy Szávainak sem.

Az erdélyi magyar irodalom a kisebbségi magyar emberről szólt, indokoltan, mert veszélyeztetett helyzetben volt, és elvéve a romániai létben való helykeresésről. Mindazonáltal, mondja Bodor Ádám Balla Zsófiának a hatvanas évek Kolozsvárjára emlékezve, valamiféle transzszilván hangulat mintha mégis létezett volna. A romániai magyar költészet: „Állampolgársága: román”; „Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége”, a romániai magyar irodalom híd a két kultúra között, mondotta Kányádi Sándor 1968-as elhíresült bécsi beszédében.²⁰ Talán nem melleleg: az erdélyi magyarságról 1957-ben deklarative is lemondott Magyarország politikai vezetése, személyesen Kádár János, az erdélyi és romániai magyarság be volt zárva Romániába, kénytelen is volt hídnak lenni. Ám ekkortájt is inkább intézményes és személyközi kapcsolatokról beszélhetünk, az 1968 körüli évek átmeneti nyitása után pedig magyarelles etnonacionalista programot hirdetett meg a román pártvezér.

Számoljunk le a vajdasági mítosszal amott, és számoljunk le a transzszilván mítosszal emitt. „Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fásasztó, lerágott csont, és miközben a múltra meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart. [...] Az az álomvilág, ami a Monarchia iránti nosztalgiából és a megmaradás ethoszából keveredik egy szép, édes, ám hamis, töredezett mázzá, minden helyben maradó magyarnak kötelező, miközben a tehetős elit suttyomban repatriál, mert a hazát Pesten hirdetik”²¹ – írja Vida Gábor.

Párhuzamos, egymással nem érintkező nemzetek és felemás viszony Magyarországgal. Merre tovább, kérdezi Kántor Lajos: „Kavarodik minden. Konglomerát. Ahogy idősebbik Sz [Szabédi] írta, naplójában. Konglomerát Erdély. És az aránylag homogén lakosságú Kismagyar?”²²

•

Láng Gusztáv bonmot-ja szerint „Csonkamagyarországon csonka magyarok élnek”. „Annak a tételnek, hogy a kisebbségi magyarság is a magyar nemzet része, csak akkor van értelme, ha a kisebbséget nem begyömöszölni akarjuk a – szükségképpen – csonka magyar államnemzet fogalmába, hanem olyan – új – nemzetudatot és -fogalmat alakítunk ki, melybe a kisebbségek, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül, beleférnek.”²³ Kiegészíthetjük: ha elfogadjuk, hogy egyetlen magyar irodalom létezik, akkor a lángi analógia szerint a magyarországi irodalom csonka nemzeti irodalom, és csak a kisebbségben íródott irodalmakkal együtt teljes, s akkor teljes, ha nem begyömöszölni kívánja a határon túliakat a magyarországi kánonba, hanem természetes részének tekintti, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül.

A kommunizmus alatt a határon túli magyar irodalmak magyarországi befogadása indította el a kisebbségben élők közös nemzethez való visszacsatlakoztatását. Czine Mihály, Pomogáts Béla, Ilia Mihály, Görömbei András, Széles Klára, Márkus Béla, Szokolczay Lajos, Bertha Zoltán, Elek Tibor – a hőskorszak irodalomtörténészei – irányzatokra való tekintet nélkül az egyetemes magyar irodalom részének ismerve el azokat.

A fél évszázados fizikai elszigeteltség után, a határok lebontásával megindult a szellemi áramlás, és az irodalom erőteljes integrációja – a „magyarországi és kisebbségi”, illetve „határon túli magyar irodalom” fogalmát egyre inkább az egyetemes magyar irodalom fogalma váltja föl. Ma már természetes, hogy magyarországi író publikál kolozsvári, újvidéki, pozsonyi folyóiratban, sőt, hogy magyarországi költő debüt kötete Kolozsváron jelenik meg. A kölcsönös oda-vissza publikálások miatt, csak a szövegek alapján nemritkán eldönthetetlen az alkotó eredete és/vagy háttere. (Ugyanakkor változatlanul késik a megelőző hetven év irodalmának integrálása. A '89–90 előtt íródott művek továbbra is a határon túli fogalmkörben olvasódnak, csatolmányok, Markó kifejezésével, s ezt az anomáliát a legutóbbi, Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet-írás sem tudta föloldani.)

A magyar irodalom integrálódását erősíti a határon túliak magyarországi intézményépítése is. A Budapesten is megalakított pozsonyi Kalligram folyóirat és kiadó nemcsak a szlovákiai magyar írók integrálásában, de a magyarországi irodalom kanonizációjában is részt vesz. Az utóbbi években a vajdasági magyar irodalomnak is kikristályosodott egy, a szegedi egyetemhez és a Tiszatáj folyóirathoz kapcsolódó centruma. 2017-ben pedig, a dinamikus közösségszervező OJD vezetésével, igen erős hátszéllel megalakult a Kárpát-medencei Tehetséggyógyító Nonprofit Kft., amely meghatározó szerepet célzott meg a kortárs magyar irodalom egészében.

Láthatóan tehát jól alakulnak a folyamatok, de valamiféle bizonytalanság továbbra is fennáll. „Természetesen nincs határon túli irodalom, miközben látjuk, hogy van” (Elek Tibor). „Vajon értem-e én *maradéktalanul* (!) az »egységes« magyar irodalmat? [...] Megértettem-e vajon (maradéktalanul!) a magyar nyelven író Grendel Lajost, dekódolni tudtam-e a nyelv mögötti világot? Vagy: megértettem-e (maradéktalanul!) a vajdasági Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényét? Értem-e Terék Anna – szintén a jugoszláv polgárháborút tematizáló – verseit? Mert ha nem értem-érezem minden rezdülését, minden utalását (miközben egy odavalósi – pusztán csak attól, mert fején történt – érzí-érte), akkor igenis beszélhetünk külön felvidéki és vajdasági irodalomról is” – Lövétei Lázár László²⁴ következtetésével nem értek egyet, de problémafölvetése nem megkerülhető. Fekete J. József a vajdasági magyar irodalomban megjelenő nyelvi kódváltásra alapozva vélekedik hasonlóan: „Az anyanyelvi környezetben és idegen nyelvi közösségben születő magyar irodalmi alkotások egymáshoz szálazódását, illetve eltérő voltát, *mátságát*, alteritását, differencia specifikáját a posztkoloniális irodalomelmélet, az areális nyelvészet és a nemzetkép megképződését nyomon követő imagológia tükrében kell vizsgálni. Ha pedig a feladathoz az összehasonlító irodalomtudományt kell segítségül hívni, aligha beszélhetünk egységes magyar irodalomról.”²⁵

Természetesen elengedhetetlen, és már most is könyvtárnyi azon konferenciák előadásainak és más tanulmányoknak a sora, amelyek az említett nyelvi kódváltást vizsgálják. De nyilvánvaló,

hogy nemcsak nyelvi, nyelvhasználati sajátosságról van szó, hiszen az irodalom csak jelzése valaminek.

„A nyolc évtizedes különélés folyamán a szlovákiai magyar népközösség nem vált külön nemzetté [és tegyük hozzá, egyik határon túlra került magyar közösség sem – P. Gy.], ám a kisebbségi helyzetéből kifolyólag olyan kihívásokkal kellett szembenéznie, amilyenekkel a magyarországi magyar nem találkozhatott, és nem ismerhetett”²⁶ – írja Grendel Lajos.

Jan Assman az emlékezet kapcsán megkülönböztet személyes és kulturális emlékezetet. A személyes emlékezet hatvan-nyolcvan év, amikor még közvetlenül, nemzedékről nemzedékre hagyományozódik át a múlt, generációváltásokban fokozatosan halványul, majd történelemmé válik, és szimbólumokban él tovább.²⁷ A magyar nemzet közös sorsra való személyes emlékezete az Assman említette hatvan-nyolcvan éves időintervallumot meghaladta, s egyre inkább szimbólumokban lesz látható és átélhető. A közös történelem lassan száz éve széttart, s ezt a mindennapi életet is átjáró, széttartó történelmet a nyelv, a közös kultúra, a közös emlékezet, illetve mindezeket a magyar irodalom reprezentatív művekben mindeddig gyönyörűen fölülírta.

De Löveteit, Kántort, Lángot továbbgondolva föltehetjük azt a kérdést is: én mint homogén nemzettudatú magyarországi olvasó hogyan olvasom a határon túli irodalmat? A csak tiszta magyart fogadom be, s egzotikumnak tekintem a kisebbségben élők más történelmét, más nyelvi és etnikai környezetben megélt hétköznapjait, vagy saját nemzettudatom, identitásom elidegeníthetetlen részének? Ha igen, tán nem értem, de megérezem a vajdasági irodalmat nyelvi kódváltásában is.

A hetvenes–nyolcvanas években a kisebbségi sorsra volt érzékeny a magyarországi olvasó, ki-tüntetetten az erdélyire: Kányádi Sándor, Sütő András, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Gion Nándor, Domonkos István, Sziveri János, Dobos László, Tózsér Árpád. A kilencvenes években a legolvasottabb határon (innen-)túli magyar író Tamás Áron, a politikai hangulat változásával az évezred végére a populáris póluson, miközben visszazuhant az érdeklődés a közös sorsra érzékeny, kano-nizált határon túli irodalom iránt, Wass Albert „mindent vitt”.

Tehát továbbra is kérdés, hogy a megosztott magyarországi irodalom és irodalmi élet mit és hogyan fogad be, és egyáltalán: akarja-e, tudja-e, illetve az egyetemes magyar irodalom organikus részének tekinti-e a határon túli vagy kötődésű irodalmat eredendő és szerzett másságával együtt, s hogy a határon túliak szándékaik szerint vagy ellenére betagozódnak-e a magyarországi, vagy törekednek különállásukra. Összesimul-e a konglomerát a kismagyarral, ha „a kortárs magyar irodalom nagy témái a család, a múlt, a szex, a testiség. Egyfajta terapeutikus irodalomnak van nálunk ma boomja”,²⁸ ahogy az ÉS kritikusa jegyzi meg, miközben a határon túli az identitásáért, netán a pusztaság életéért küzd.

A rendszerváltozás után indult, pályára lépő vajdasági, erdélyi írók műveiben egyértelmű a „haza a magasban”, pontosabban, hogy „a haza a magasban van”. Új dilemmák jelentek meg a magyar–magyar kapcsolatokban, az ellenvonás feszültségének politikai fenntartásával a kisebbségben élők elszakad(hat)nak a többségi nemzettől, párhuzamos társadalmak alakulhatnak ki, aminek az is következménye lehet, hogy nem bizonyos, hogy a politikai hazájukban tervezik a jövőt.

Nemcsak a nyelv tartja meg a nemzetet, de csak élő közösség tartja fenn a nyelvet. Sütő András szerint a magyar nyelvet legszebben, leggazdagabban Mezőségen beszélik, de műveit szülőföldjén, az „anyanyelvi analfabétizmusba” (Aradi József) süllyedt Pusztakamaráson már nem tudják olvasni. Az is lehetséges, hogy meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy a rendszerváltozás utáni tömeges magyar migráció következtében a jövőben nem magyar nyelven írt műveket kettős kötődésű magyar irodalomnak fogadjunk el. (Mint az óbecsei születésű Melinda Nadj Abonj [eredeti nevén Abonyi Nagy Melinda] svájci német író „magyar migráns sorsregényét”, a *Tauben fliegen auf*, magyarul: *Galambok röppennek fel* címűt).

•

Írásom címét hallva – *Honvág egy hazáért* – a magyarországiak megjegyzték, hogy nyelvtanilag valami nincs rendben vele, „honvág a haza után”, vagy, mint Cs. Gyimesi Éva írta, „honvág a hazában” lenne helyes. A határon túliak viszont ráismerően felnevettek: igen, honvág egy még ma sem létező, de nagyon óhajtott haza után. Kántor Lajossal mi sem mondhatunk egyebet, mint hogy „a problémák nemhogy fogyatkoznának, inkább lelkiismeret-ébresztően szaporodnak, követelik az új meg- és kibeszéléseket”.²⁹

JEGYZETEK

- ¹ LÁNG Gusztáv, *Vidék, magyarság, Európa. Pomogáts Béla: A transzszilvanizmus [1984]* = *Uő, Látványok és szövegek*, Felsőmagyarország, 2006, 211.
- ² FEKETE J. József, Szabó Palócz Attila. *Szétcsúszó (szöveg)világ* = *Uő, Idegenség, érintettség*, Életjel Könyvek, 2014, 133.
- ³ Marko Čudić, *Néhány széljegyzet a vajdasági magyar identitás karakterológiaiához* = *Ki vagy te, vajdasági magyar?*, szerk. LOSONCZ Márk, Forum, 2017, 33., 35.
- ⁴ TÓTH Szilárd János, *Trauma és nosztalgia északon* = *Ki vagy te... i. m.*, 207.
- ⁵ DANYI Zoltán, *A dögeltakarító*, Magvető, Budapest, 2015, 237.
- ⁶ TERÉK Anna, *Duna utca. Összefüggő versek*, Forum, 2017 (első kiadás: 2011), 44–45., 51–52.
- ⁷ BARÁCIUS Zoltán, *Meghasonlásunk rövid története*, Hét Nap, 2008. szeptember 3. <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=5623>
- ⁸ TÓBIÁS Krisztián, *Mindennapi lábbelinkről*, Kortárs, 2018/5.
- ⁹ DANYI Zoltán, *i. m.*, 114–115.
- ¹⁰ THOMKA Beáta, *A kulturális azonosság poétikája 2.* = *Uő, Déli témák*, zEtna, Zenta, 2009, 31.
- ¹¹ TÓBIÁS Krisztián, *vasjani*, zEtna, 2008, 42–43.
- ¹² *Előretolt Helyőrség. Ezred évkönyv*, Erdélyi Híradó, 2015.
- ¹³ *Uo.*
- ¹⁴ *Uo.*
- ¹⁵ *Uo.*
- ¹⁶ ZSIGMOND Andrea, *Gennyfakasztó buli. Székely Csabával a tárnák csillagos ösvényein* = *Térhatárok. Határon túli magyar írók antológiája*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2014, 87–88.
- ¹⁷ Idézi KÁNTOR Lajos, *Konglomerát (Erdély)*, Kossuth, Budapest, 2012, 213.
- ¹⁸ MARKÓ Béla, *Újabb marosvásárhelyi gondolatok. Csokonai Vitéz Mihály és a geopolitika* = *Uő, Erdélyi pikareszk*, Kalligram, Budapest, 2017, 142.
- ¹⁹ KÁNTOR, *i. m.*, 222.
- ²⁰ KÁNYÁDI Sándor, *Líránkról Bécsben*, http://epa.oszk.hu/00400/00458/00373/pdf/Korunk_EPA00458_1968_01_068-073.pdf
- ²¹ VIDA Gábor, *Egy dadogás története*, Magvető, Budapest, 2018, 26., 30.
- ²² KÁNTOR, *i. m.*, 14.
- ²³ LÁNG Gusztáv, *Mit ér a kisebbségi irodalom [1987]* = *Uő, Kivándorló irodalom*, KOMP-Press, 1998, 55.
- ²⁴ LÖVÉTEI LÁZÁR László, *Már megint az „erdélyi” magyar irodalomról* = *Uő, Székelyföld*, 2018/3, 161.
- ²⁵ FEKETE J. József, *„vajdaságiság” mint lehetséges irodalmi beszédmód. Az idegenség élménye* = *Uő, i. m.*, 8.
- ²⁶ GRENDEL Lajos, *A magyar mint szlovák állampolgár*. Idézi MARKÓ, *i. m.*, 223.
- ²⁷ Jan ASSMAN, *A kulturális emlékezet*, Atlantisz, Budapest, 2004,
- ²⁸ Deczki Sarolta megjegyzése. *És-kvartett*, 2018. április 6., 20.
- ²⁹ KÁNTOR, *i. m.*, 282.

